

Kinda István

„...tervezte a [...] pólgármester...”
Falukapuk Orbaiszéken

Bevezető

Az Orbaiszék falvain átutazónak feltűnhetett, hogy több település főútján nagyméretű, gazdag díszítése miatt székely kapunak vélhető faragott díszkapu alatt halad el a forgalom. Az egyre több településen és egyre több változatban elterjedt, székely motívumok felhasználásával faragott nagyméretű építmények a családi porták előtti klasszikus székely kapuk nagyobb társadalmi formációt, községi méretű gazdaságot szimbolizáló analógiái. A térség történeti előzményeire visszatekintve talán nem meglepő, hogy a falukapuk 21. századi reneszánszának kibontakozása Háromszékhez, azon belül pontosan Orbaiszékhez kötődik.¹

A *falukapu* kifejezést nem abban a klasszikus néprajzi értelmében használok, amely az egykori falu köré font sövénykerítést a községi utaknál megszakító nyitható kapukat jeleznél, olyan kettős funkciójú építményekként, melyek szerepe egyfelől a határ védelme a csatangoló állatok okozta károktól, másfelől a falu védelmének, ellenőrzésének biztosítása a váratlan behatolókkal szemben.² Ezek a települések határát jelző és gazdasági integritását biztosító falukerítések Európaszerte már a középkorban igen elterjedtek voltak, a székelyföldi falukapu történeti előzményei tehát a középkori Magyar Királyság idejére nyúlnak vissza. A ’falukapu’, ’mezőkapu’ értelmű *tanorkapu* ’szántóföld a kertek mögött’, ’bekerített rét, kaszáló’ jelentésű *tanor* előtagjának felbukkanására már a 14. századból van példa.³ A kutatások azt jelzik, hogy az egyre jelentősebb védelmi funkcióval épített közösségi kapuk alkalmazása elterjedt volt a magyar nyelvterület egészén: nemcsak a középkori Magyarország településeinek határában,⁴ a rendtartó székely falvakban,⁵

¹ Egy korábbi dolgozatban röviden bemutatam a falukapuk állításának háromszéki mozgalmát. KINDA 2006. 272–287. Ebben a cikkben a falukapuk reneszánszának Orbaiszékre vonatkozó adatait kiegészítve és aktualizálva adom közre.

² Ez az építmény főleg irtvány eredetű településeknek, olykor halmaztelepüléseknek, de sorfaluknak vagy utcás faluknak is jellemzője volt. A kapura ör felügyelt. BÁRTH 1979. 30–31.

³ Pontosán 1337-ből. LUKÁCS 2002. 35.

⁴ TAKÁCS 1987.; LUKÁCS 2002. 35–45.

⁵ IMREH 1973.

de még moldvai településeken is álltak.⁶ Ezeket a különös fontosságú kapukat a települések lakói közösen használták. Az egyszerű, ácsolt építmények kizárólagos funkcionalitásuk miatt nem rendelkeztek díszítő elemmel.

A széleskörű társadalmi-gazdasági változások és főleg az ipari jellegű fejlesztések a 19. század közepére – a 20. század elejére a falukapuk lassú eltűnéséhez vezettek, s ahol még valamilyen állapotban fennmaradtak, ott a lakosság már többnyire csak szimbolikus határjelzőként tartotta nyilván. A 20. századi néprajzi-művelődéstörténeti kutatások egy-egy településen leggyakrabban már csak az egykori falukapuk helyét és közösségi emlékét adathallhatták, szerencsésebb esetekben a falut körülölelő gyeput jelző földhányást figyelhették meg.⁷ Eltűnésük a régi világ letűnésének hosszas folyamatával együtt lassan ment végbe, ha figyelembe vesszük, hogy székelyföldi utazásai során a 19. század utolsó harmadában már Orbán Balázs is jelezte: az egyre ritkuló falukapuk már csak „inkább ékítményül, mint szükségből állnak”⁸ a települések határain. Henri H. Stahl az 1930-as években Vránca eldugott hegyvidéki falvait járva figyelt fel a falukapu már csupán szimbolikusan továbbélő szerepére: „a belépést erre a vidékre egy kapu jelezte, melyet ki kellett nyitnod, s becsuknod magad után, bár kerítésnek nyoma sem volt. Tisztán jelképes kapu volt tehát...”⁹

A *Magyar Néprajz* IV. kötet Bárh János által megírt fejezete a modernizációs folyamatokkal magyarázza a középkori határhasználatra emlékeztető sajátos határelem fokozatos eltűnését: „a falukerítések és falukapuk fölött lassan eljárt az idő. A 20. század első felében már útjában álltak a terjedő motorizációnak és a korábbinál jóval élénkebb közúti forgalomnak. Ezért felszámolásuk, eltűnésük elkerülhetetlenül bekövetkezett.”¹⁰

Dolgozatomban a klasszikus néprajz fókuszából kilépett, új kulturális környezetbe helyezett, újszerű funkcióval felruházott falukapuk reneszánszát – módszer-tanilag követve a vizsgálat modernizációs folyamatok által „elsodort” tárgyát – a kihívásnak megfelelően komplexebb és pontosabb interpretációval kecsgetető kulturális antropológia módszereivel vizsgálom. A posztmodern jelen falukapu-állító mozgalmának eseményeit vizsgáló tematikus kérdéseim: milyen közvetlen történeti előzményei vannak a faluközösségeket szimbolizáló faragott építményeknek? Van-e átmenet a múltba ágyazott kultúrelem és mai megfelelője között? Milyen igények és felismerések hívták életre a falukapu-állítás 21. századi mozgalmát?

⁶ IMREH – SZESZKA 1978. 195–207.; SZABÓ T. 1980. 343.; HALÁSZ 1997. 14–18.

⁷ LUKÁCS 2002. 35–43.

⁸ ORBÁN é. n.

⁹ STAHL 1992. 137.

¹⁰ BÁRTH 1997. 48.

Milyen határokat jelez, területi, avagy mentális választóvonalként tételeződik-e a 21. században a faragott építmény? Az identitások milyen szintjeit kapcsolják össze állítóik a fizikai objektumon keresztül, szimbolikus síkon milyen képzeteket forgalmaznak ezekről?

A kapu mint szimbólum

Ha a kapu 'átmenet' jelentés köré szerveződő szimbolikájából indulunk ki, akkor az elsősorban küszöb, ami összeköt és elválaszt, a belső élet védelmét biztosítja a külvilággal szemben.¹¹ A kapu átlépése ősidóktól fogva sajátos jelentéssel telt rituális mozzanat. Az átmenetiség archetípusának szertartásos jellegét modern, de szakralizálódó kultúránkban is megtalálhatjuk. A köztes állapot tárgyiasításának számos aspektusát elemző szakirodalom a rituális határátlépés vagy kapu alatti áthaladás jelenkori vonatkozásában a diadalív állítására hívja fel a figyelmet. A második világháború idején állított diadalívek komplex jelentést hordoztak: „Akár a primitívek kapui, ez is két világot választ el. Harcba induláskor alatta vonul ki a katonaság, maga mögött hagyva addigi világát. Belép egy olyan világba, ahol a gyilkolás, az agresszió természetes, sőt normaértékű. A háború befejeztével ugyanezen szimbolikus kapun vonul vissza a katonaság, maga mögött hagyva a háború vad világát. Ekkor ismét a berukkolás előtti »rendes« törvények lépnek életbe.”¹²

A két, merőben ellentétes világ közti átmenet kontrasztjaként, a második bécsi döntést követően, 1940 szeptemberében a dicsőséges felszabadító magyar seregeknek a belső, békés „magyar” világba történő belépése örömeire Háromszék településeinek utcáin, főterein virággal díszített diadalíveket, díszkapukat emeltek.¹³ Horthy Miklósnak a visszacsatolt országrészekre történő bevonulása alkalmával nemcsak Erdély-szerre állítottak díszkapukat, de még a Felvidéken is.¹⁴ A legtöbb háromszéki településen rövid idő alatt rögtönzött építmények kevés kivétellel faragatlan fából ácsolt, az élő mesterségbeli tudás birtokában a székely kapuk darabjainak illesztéseit, arányait tükröző kapuk, lényegében faragott nagykapu-ívek voltak. Ácszerkezetük követte a háromszéki székely kapu arányait, s mivel rövid idő alatt készültek, nem minden esetben volt idő a kifaragásukra, hanem virággal

¹¹ JANKOVICS 2000. 107–108.

¹² HEGYELI 2004. 15.

¹³ Zabolát szeptember 13-án érték el a magyar csapatok, ahol „díszkapuval, bensőséges ünnepségen köszöntötték a bevonuló katonákat. Előkerültek a paplanokba varrt régi, angyalos, koronás címerű magyar zászlók, a díszes népviseletre kokárdát tűztek.” POZSONY 2002. 62.

¹⁴ JUHÁSZ 2005. 21.

borították. A „magyar világ” eufórikus hangulatának és szilárd struktúrájuknak tulajdoníthatóan a legtöbb településen az 1940–1944 közti háborús időszakban diadalív/falukapu szerepet tölthettek be, mint például Kézdivásárhely bejáratánál, Zabola vagy Kovászna központjában. A második világháború után visszarendeződő román világban maradéktalanul eltávolították vagy megsemmisítették a „kicsi magyar világ” legtöbb helyi emlékét.

Orbaiszék falukapui

A falukapuk háromszéki történeti analógiáinak vizsgálata és az adatközlők beszámolóí alapján úgy vélem, hogy a jelenlegi faragott díszkapuk közvetlen előzményei az 1940-ben ácsolt diadalívek.¹⁵ A 21. századi kapuállítás egyfajta megszakított állapot folytonosságának érzetét kelti. Annak ellenére, hogy a települések belső tereiben csupán három-négy évig jelen lévő építményeket hatvan évnyi hiány váltotta fel, több orbaiszéki faluban – konkrétan Zabolán és Szörcsén – a kapu *visszaállításáról* beszéltek, amely egyben azzal a törekvéssel párosult, hogy a frissen faragott díszkaput lehetőleg az egykori diadalív helyén építsék fel.

Orbaiszék központi településén, Kovásznán szerencsés módon ma is megcsodálható az az 1940-es magyar bevonulásra ácsolt és faragott díszkapu, amely jelentős történeti és kulturális értéke miatt ma már műemléknek minősül. Jelenleg a református templom kertjében áll az 1848–1849-es szabadságharc emlékműve környezetében. Az oldalára helyezett rézplakett felirata: „*Ez a díszkapu először 1940 szeptember 13.-án volt felállítva a város főterén.*” Díszkapu jellegét igényes faragása mellett áttört hónaljszerkezete és galambbúgos tetőzete is hangsúlyozza. [A dolgozathoz tartozó képek a kötet végi képmellékletben találhatóak. – Szerk. megj.]

2003-tól kezdődően Orbaiszéken megjelentek és a tetszetős példa során egyre inkább elterjedtek a megyei és községi utakat átívelő, a forgalomhoz igazítva óriási méretűre ácsolt faragott díszkapuk. Kivitelezésükben a faragott jelleg játsza a fő szerepet, amely fokozatosan a székely entitással azonosítva olyannyira felértékelődött, hogy pusztán önmagában, az elkészült termék rendeltetésétől függetlenül identitásrepresentáló mesterséggé emelkedett a köztudatban. Ezt jelzi, hogy némely településen a frissen készülő emlékművek vagy közhasználati építmények faragott jellege esetén (pl. a gelencei buszmegállók hántott farönkökből ácsolt óvóhelyei) azok avató eseményét a készíttetők és a média – létezésének újabb bizonyítékként – a kapuállító mozgalom erőterébe sorolták.

¹⁵ A dr. Pozsony Ferenc professzorral folytatott beszélgetések is ezt erősítették meg.

A Kovásznán meglévő kisebb méretű diadalívhez hasonló funkcióval Zabolán, Zágonban és Gelencén 2003-ban felállított díszkapu ötletét hamarosan más orbaiszéki települések is követték: 2004-ben Papolc és Szörcse állítottak kaput, 2005-ben Zabola önkormányzata újabb, kisebb méretű kaput emelt a temetőbe vezető utca bejáratánál, 2007-ben Haraly és Kommandó állított falukaput, s a Háromszéki Magyarok Világtalálkozója alkalmából Kovászna város két bejáratánál magyar nyelven – rovásírással is kódolt – feliratozott faragott kiskapukat helyeztek el a helységnévtáblák szomszédságába. Az új tanévkezdésre időzítve Barátoson az iskola udvarán ünnepelték a tudás kapuját szimbolizáló kisebb méretű faragott alkotást.¹⁶

A falun belüli elhelyezést tekintve a falukapuk különböző jellegű – de mindenképp kiemelt jelentőségű – térrészeken épülnek. Orbaiszéken a legáltalánosabb gyakorlat szerint a falu szélén, illetve a falu adminisztratív központjában állítják fel a díszkaput.¹⁷ Az orbaiszéki települések bejáratánál álló faragott *falukapu* impozáns méretei által a mögötte húzódó közösség értékrendjét tükrözi, s egyben az állíttató település nevét és a közösség által megfogalmazott üzenetet vagy szellemi útravalót közvetít az arra haladó számára (Kovászna, Zágon, Papolc, Gelence, Haraly, Kommandó). A kovásznai 1940-es diadalív és a Zabolán felállított a nagyméretű faragott kapu a központban, a templom és a köréje szervezett különlegesen erős emocionális töltetű emlékpark (1848–1849-es emlékmű, a település világháborús áldozatainak emléke, a település nagy szülöttének – Mikó Imre – mellszobra) közelében lett felavatva, fokozva a térszerkezet jelentőségét.

A zágoni falukapu 2002-ben megkezdett munkálatai során kivitelezők, a csernátони népművész Haszmann család faragómesterei az eredetiségre törekedtek, a hagyományos forma és mintakincs alkalmazására, a méretek arányos növelése mellett a hitelesség megtartására. A *székelynek* nevezett faragott díszkapuk szerkezete a legtöbb kapun azonban a módosult funkció és a látványosság fokozása miatt jelentősen változott. A szimmetria megtartása érdekében több faluban

¹⁶ Ebben a dolgozatban csak az orbaiszéki eseményeket dokumentálom. Kiegészítésként – a teljesség igénye nélkül – jelzem, hogy rohamosan gyarapodik azoknak székelyföldi a településeknek a száma, amelyekeken szimbolikus faragott díszkaput állítottak az utóbbi néhány évben: falukaput Torján, Menaság bejáratánál, Szentkatolnán, Futásfalván, Márkosfalván, Csíkszentdomokoson, Kisborosnyón találunk, településjelző faragott kiskaput Vargyas, Sepsikőröspatak, Kálnok bejáratánál, temetőkapuként Kézdiszentlélek és Nagyborosnyó választotta a faragott fakaput.

¹⁷ Bevallottan orbaiszéki – a gelencei – minta ihlette a kapuállítás érdekes csíkszéki példáját. Csíkszentkirály és Csíkszentmárton közt félúton egy letérőnél – az ún. Akó-kapunál – is egy nagyméretű faragott kapu áll, építette a mögötte húzódó három Fiság menti közbirtokosság: Csíkszentgyörgy, Menaság és Bánkfalva. Ebben az esetben a faragott díszkapu egy egész völgynek – lényegében egy néprajzi kistájnak – a küszöbe. A kaput 2004-ben avatták fel.

kertős kiskapunyílásokat alkalmaznak, mely természetszerűen nem jellemző a hagyományos építésű székely kapukra. Az alkalmazott szimbólumok között a nap, hold és a csillagok, a kapuzábékon kígyózó életfa található. A hónaljkitések és a kaputükör díszítménye a zágoni falukapun rátétes és faragott technikával készült, a többi kapu faragói az azonos részek kidolgozásakor a látványosabb faragott és áttört szerkezetet részesítették előnyben. A két hónaljkités által kialakított háromszögű táblába egyik oldalon áttört technikával a nap, a másikon a hold és három csillag motívuma jelenítődik meg. A népművészet piacra termelésének buktatóit, a megrendelés határidős teljesítésének veszélyét jelzik az olyan félresikerült megoldások, mint például a papolci (Kézdiszéken pedig a szentléleki) kapu nap–hold szimbólumának alkalmazása, amely során a holdkaréj a Háromszék címerében rögzített hagyománytól eltérő módon a kapu mezejéből kifele hajlik. A zsindelezett, galambbúgos tetőszerkezetre (az ún. madárbaktatóra) felekezeti szimbólumok – a katolikus kereszt és a református kopja – kerülnek. Vegyes felekezeti településeken mindkettőt alkalmazzák.

Érdekes elmozdulás figyelhető meg a hagyományos magyar nyelvű feliratozásokkal kapcsolatban: kevés helyen üzennek a „világ legismeretlenebb nyelvén”¹⁸, székely rovásírással; általános – a magyar–román együttélésnek megfelelően – az esetenként csupán protokolláris jellegű kétnyelvű üzenet,¹⁹ ráadásként megjelenik a modern piaci, turisztikai igényekhez igazított német és angol nyelvű feliratozás is. A nyelvi kódok idegenforgalmi és turisztikai szempontokat lebetgető bővítését a székely véleményformálók összegegyeztetetlenség tartják a kapu tradícióba ágyazott székely identitásával, s ezt az álláspontot – a tágabb régióból származó példa alapján – a magyar nyelvű sajtó is megerősíti. „A bálványosi Vár vendégfogadó mellett álló, székely motívumokkal díszített kapun román és magyar nyelvű felirat köszönti a vendégeket. E kapu Háromszéken a talpnyalás egyik mesterpéldánya. Kérdés: a faragómester megtudná-e mondani, kitől tanulta, hogy a székely rovásírást a románnal fel lehet cserélni?” – áll a *Rovásírást helyett román köszöntő (Szóvá tesszük)*²⁰ című rövid, velős cikkben, amelyet a díszkapu „Vin, pâine, pace” felirata által gerjesztett indulat szülte. Az érzelmi vonatkozások elsődlegességét és a megrendelő etnikai hovatartozását tükrözik a kapukra rótt költői idézetek, melyek – egyelőre – kivétel nélkül magyar nyelvűek.

¹⁸ A zágoni közösség kapura vésett üzenete kizárólag székely rovásírással készült.

¹⁹ Papolcon például az egyik kiskapu magyar felirata: *Áldás a bejövőknek / Béke a kimenőknek*; a másiké: *Bine ați venit / Drum bun*. A nagykapu üzenete az egyik felől: *A haza mindennek előtt*; a másik oldalon: *Ember küzdj és bízva bízzál*.

²⁰ *Háromszék*, 2007. nov. 1. <http://www.3szek.ro/modules.php?name=3szek&id=4275>

Háromszéken a sorozatos kapuállítást kívülről figyelő vélemények szerint a kapuk nem nevezhetők hagyományos értelemben vett székely kapuknak, amelyeken kiütözik a minta elbizonytalanodása, az arányok felbomlása; tehát nem „eredeti”, nem ún. székely kapuk, hanem székelyek által faragott dískapuknak minősülnek.

„A községek egymással versengve építetik a falukapukat. Az eddigi verseny »méretre« is ment, aminek a néprajzosok nem mindig örvendenek²¹ – jelzi a sajtó. Néprajzusként kiemelem, hogy a székely népi kultúra dinamikus, adaptáló természetű, amelyet a megrendelések függvényében lehet pozitív, értékteremtő és ellenkező, kevert-zavart népművészet felé irányítani. Mivel a kapuállítások mindig felülről érkező igény eredményei, néprajzusként is támogathatónak tekintetnénk az ellenőrzött eredetű, a szűkebb régióra, a falura jellemző tradicionális motívumkincs felhasználásával, a kapufaragás tudományában való jártassággal készített kapuk állítását. Már csak azért is ajánlható ez, mivel a megrendelések gyors kielégítésének később visszafordíthatatlan következményei vannak: leggyakrabban nyers, nem kellő igényességgel kiválasztott fából készülnek a kapuzábék, így a száradás következtében legtöbbjük erősen összehasadozik, meghajlik, elcsavarodik. Például alig három évvel a szörcei falukapu avatása után lábai egymással ellenkező irányban görbültek el, az alatta elhaladók pedig bizonytalanul tekintgetnek fel a meghajolt, ferdén álló hatalmas galambbúgos tetőre. Ugyanígy a nagyon elferdült, nem egészen három éves zabolai faragott temetőkapu is lassan már nem válik díszére a településnek, ellenkezőleg, a fűró-faragó székely népművészet negatív példájává degradálódik.

Az egységes szimbólumrendszer struktúrájának széthullását az egyes vidékek motívumainak keverése, megújítása is kiválthatja. A cifrasági versenyben ugyanis jól megfigyelhető a különböző minták keverése, a díszítés túlszűfolttsága, a készítés technikájának gépesítéssel történő modernizálása. Ha figyelembe vesszük, hogy egyes székelyföldi régiókban ennek a tendenciának már több évtizedes tradíciója van, még mindig megelégedéssel nyugtázhatjuk egy-egy vésőhiba felfedezésekor az orbaiszéki kapuk manuális faragásának tényét. Barabás László 1988-ban a Sóvidékről már jelezte a hagyományos kapufaragás technikájának modernizációját, s ezáltal a mestermunkák értékvesztését: „Két szomszédfalusi iparos pedig gépesítette nemcsak a kapu ácsmunkáját, hanem díszítését is: a minták közeit kimaratják, majd kézi munkáit lecsiszolják. Gyorsan, sietve, szinte futószalagon készülnek kapuk a szovátai és környékbeli megrendelőknek.”²²

²¹ *Háromszék*, 2007. máj. 30. <http://www.3szek.ro/modules.php?name=3szek&id=63>

²² BARABÁS 2000. 76–77.

Kapuvatók multietnikus környezetben

A történelmi folytonosság megteremtésének motivációja mellett számos aktuális, mondhatni *modern* indíttatás és jó értelemben vett érdek játszik közre a falukapuvatás szándékában, melyek közül kiemelem a politikai, a kapcsolati és a szimbolikus töke halmozását, a jó reklámfogást, amelyeket szimbolikus síkon a lokális közösség hagyományos értékeivel és jövőre irányuló aspirációival konnotálnak. Mindez elsősorban egy felülről irányított, a település adminisztratív/politikai vagy értelmiségi elitjének szándékát tükrözi, amely az egész közösség szimbólumává az ünnepélyes külsőségek közt megszervezett kapuvatató eseményen teljesedik ki.

Az avatókat az egyfajta „kitalált hagyományként” megszervezett falunapok ünnepére időzítik, ezzel adva megfelelően nagy nyilvánosságot és jelentőséget az alkotásnak. A falunapok az újonnan megkonstruált jelképek – kopjafák, székely kapuk, zászlók, címerek, emlékművek – felszentelésével mutatja fel a település sajátosnak vélt értékeit.²³ Az ünnepre összegyűlt falubeliek mellett nagy számban vesznek részt környékbeliek, elszármazottak, külföldi testvértelepülések küldöttségei is. Ebben a kulturális mezőben a faragott kapu az együvé tartozás, a közös gyökerek és a közös jövő szimbólumává válik. A közösségiség kifejeződésén túl a faragott kapu identitástermelő és -megerősítő jelleggel bír. Például a Zabola magyarok lakta központjában emelt falukapu 2003-as felavatásán a helyi magyar és román közösség is jelen volt papjaik, értelmiségijeik és politikusaik társaságában. Ebben a multietnikus környezetben a falu kapuja a szolidaritás és az együttélés szimbólumává vált. A szörcei avatón a község polgármestere ünnepi beszédében arról beszélt, hogy a falu életében a *Szörce ünnepe* elnevezésű falunapok határkövet jelentenek, a visszaállított székely díszkapu pedig a falu identitását fogja hirdetni az elkövetkező időkben, és az itteniek életét, nyitottságát, befogadókészségét jelképezi. Zabolán a 2005-ös év november elsejére, halottak napjára időzítették a második – az előzőnél ugyan szerényebb, de új funkcióval felruházott – díszkapu felállítását a temetőbe vezető utca elején, amelyet az ötlet eredetiségének megőrzése, valamint a követhetőség és a rivalizálás elkerülése/megelőzése érdekében az utolsó pillanatokig teljes körű titok övezett.

A faluközösség identitása a székely kapu multikulturális társadalmi kontextusába ágyazva az avatás alkalmával csupán lokális önazonosságot jelent. Kérdés lehet, hogy mit jelent a székely településeken élő román lakosságnak a székelyek által faragott, a székely tradícióba illeszkedő, magyar (vagy éppen székely rovásírásos) feliratú és a történelmi magyar egyházak szimbólumait magán viselő, ráadásul a falu magyar térfelén felállított díszkapu, amelynek avatásánál egyenlő félként,

²³ POZSONY 2006. 279.

házigazdaként asszisztálnak, viszont az ünnepi külsőségeket követően visszavonulnak a saját dominanciájú térrészbe. Nem bizonyított az sem, hogy válhat-e egy székely-magyar sajátosságokat ötvöző kultúrelem az ugyancsak itt élő román és cigány lakosság szimbólumává?²⁴ Külső perspektívából, a nyugati turista szemével nézve az itt felállított falukapu mint jelkép a hivatalos avatóünnepség kétnyelvű konferálása ellenére kizárólag az erdélyi település székely lakosságát szimbolizálja. A székelyföldi kutatások azt példázzák, hogy az ünnepési gyakorlatok során egy közösség konvencionális jelképrendszerében a ki nem mondott, maguktól értetődő jelképek értékeket közvetítenek és cselekvéseket modellálnak, viselkedési szabályokat írnak elő, amelyeken keresztül egyben identitásmodell is kínálnak a közösség tagjai számára. Amennyiben ez a jelképrendszer fellazul, széthull, működésképtelenné válik, akkor az általa generált identitásminták is érvényüket veszítik, lehetőséget teremtve a kettős vagy kevert identitás kialakulásához.²⁵

Megfigyeléseim szerint a jelentős idegenforgalmú régió faragott falukapuinak felfedezése még a hazaiak számára is egzotikumnak számít, és egyben a jelképértékű székely építményről alkotott képzetek letisztulatlan mivoltát mutatja, hogy – például Kovászna esetében a bejáratát jelző rovásírásos kapuknál – az üdülésre érkező bukaresti román turisták némelyike abban a tudatban fényképeződik, hogy a kapuk a Kovászna megyei románok szemét gyönyörködtető, értékteremtő népművészeti tettei.

Szimbólum a testvérkapcsolatokban

A háromszéki–külföldi egyházi és polgári testvérkapcsolatok kontextusában a székely önmeghatározásnak a 21. század elejére jellegzetes kulturális tényezőjévé a faragott falukapu, a székely kapu emelkedett.²⁶ A külföldi testvértelépülések küldöttei a falukapuvál háromszéki tartózkodásuk idején szembesültek, s a példák szerint a kapcsolatok megerősítésének, az innen érkező pozitív visszajelzésnek a faragott falukapu ajándékozása lett az egyik legkifejezőbb lehetőség.

²⁴ A válaszadást nehezíti a háromszéki magyar anyanyelvű cigány lakosság építészeti vonatkozásokban is megnyilvánuló aspirációjának tapasztalata, amely során alpesi villáik elé a család számára székely identitást „biztosító” faragott székely kaput állítanak.

²⁵ Bodó Julianna kiemelten érvényesnek tartja ezt az elsőgenerációs városlakók identitásának alakulására. BODÓ 2000. 56.

²⁶ Az udvarhelyszéki Méréfalva is a székely kapukon keresztül vált széles körben ismertté. Méréfalván azonban a díszes székely kapuk a tradíció teremtetten értékek örökítésének tényezői, olyan műemlékkapuk, amelyek nem falurészek, hanem családi porták előtt állnak. Lásd KOVÁCS 2000.; Uő: 2001–2006.; GAGYI 2004.

A székely közösségek által adományozott tipikus *székely* ajándék külföldi avatóünnepségének forгатókönyve letisztázatlan kulturális és etnikai aspektusokat tartalmaz, a hagyomány nem kellő kulturális beágyazottságát jelzi az avatóesemények zavarai. Zabolai magyarországi testvértelepülésének, Tapolcának 2004-ben ajándékozta az akkor még „Európa legnagyobb székely kapujának” titulált alkotást, amely megformálásában különleges (a nagykapu ívéhez kétoldalt illesztett két kiskapu nincs a nagykapuval egy síkban, erre merőlegesek; a kapu tehát legalább *statikailag* kifogástalan szerkezetű). A közösség életében precedens nélküli eseményre zabolai románok is elkísérték a zabolai székelyeket. Az avató ceremónián elhangzott a magyar, a román, majd a székely himnusz is. A testvértelepülési megállapodásokat a székely kapu tövében az ajándékozó Zabolai részéről egy román, a fogadó Tapolca részéről pedig egy magyar képviselőben öltözött fiú olvasta fel.²⁷

A falukapuk nívum jellegét mutatja, illetve az objektumokhoz kapcsolódóan kitalált, nem kulturálisan beágyazott rituális viselkedést jelez, hogy 2005 nyarán, a tapolcai küldöttség ittjártakor a Zabolán álló falukaput zártkörű kivonulás során emlékművekhez hasonlóan megkoszorúzták, melynek a tetejére illesztett kisméretű faragott kopjájára piros-fehér-zöld szalag is került. Információim szerint az idegenben felállított, a székelyek üzenetét hordozó faragott kapuk előtt is hasonló, nemzeti síkra emelt rítusok zajlanak.

A testvértelepülési kapcsolatok ápolása során tehát a faragott kapu az elszakított nemzetek között összekötő funkciójú, rituálisan felértékelte *székely emlékmű*-ként jelenik meg. Az autenikusság, a tradíció számonkérése alól ezeket a kapukat éppen nemzeti érzelmekkel felvértezett szimbólum jellegük menti fel. A jelképes ajándék konkrét eredmények reményét hordozza, olyannyira, hogy – mint az alábbi sorokból kiderül – a külföldre küldött szimbólumtól még jelentős nemzetpolitikai döntések is függővé válhatnak: „ha szimbólum-kapunak tekintjük, akkor nem föltétlen kell a hagyományos székely kapuink méreteit »számon kérni« azon, hiszen funkciója is más. Motívumkincsében, feliratozásában fenntartások nélkül követi a hagyományokat. Gondoljunk csak arra, hogy az utóbbi években több nagyobb méretű barátság-kaput is ajándékoztak székelyeink számos anyaországi testvérközségnek, akiktől jóindulattal csak annyit várnak el, hogy őket is »olyan mértékkel mérjék«, s olyan szívvel szavazzanak december 5-én, ahogyan ők e kapukba beadtak apait-anyait.”²⁸

²⁷ www.tapolca.hu/tajekoztatas/online_ujsag

²⁸ *Hargita Népe*, XVI., 2004. nov. 23., 276. szám.

A falukapuk utóélete

Korábban jeleztem, hogy a három-négy éves faragott építmények lábazata az anyag nem megfelelő előkészítése és megválogatása miatt több településen elgörbült, rontva a kapu dekoratív aspektusát. Ezt a folyamatot az adott időjárási feltételek tovább gyorsítják. A kivitelezésből fakadó hibáknál súlyosabban károsítják a díszkapukat a közlekedési balesetek, koccanások. Papolcon járva felfigyelhetünk arra, hogy utcasarokra, kanyarba lévén építve, az egyik kerékdobó faragott rátéje hiányzik, s vélhetően ugyancsak a forgalom számlájára írható az a roncsolás, amely során a faragott kapuláb sarkából kihaladt egy darab.

Alig négy és fél éves fennállása után a zabolai díszkaput egy közlekedési baleset során teljesen kiütötték a helyéből, amelynek következtében jelentős károsodások érték a faragott elemeket. A balesetben a 12,6 méter széles és 7 méter magas faragott kapu galambbúgos tetőzete rázuhant a gépkocsira, súlyosan megrongálva azt. Az autó egyik utasát kórházba szállították. Az esemény szimbolikus jelentőségét bizonyítja, hogy több magyar sajtóorgánium is kiemelten tárgyalta a szerencsétlenség körülményeit.²⁹ A település vezetősége jelezte, hogy a balesetet követően nemsokára konkrét lépések történtek a „megyében elsőként” felavatott kapu, a „község büszkesége” visszaállításának céljával.³⁰ Szőcs Imre könyvtáros arra hívta fel figyelmem a tönkretett zabolai kapu újságbeli tálalását követően, hogy az ügyben elsőként tudósító *Háromszék* napilap (majd ezt követően a *Krónika* is) – az eset jelentőségére való tekintettel – eltért a szokásos újságírói gyakorlattól, amely szerint a törvénytörő személyeket általában legalább (család)nevük kezdőbetűi mögé rejtik. Az ügyet kiemelték a balesetekről tudósító rendőrségi hírek rovatából, és külön cikket szenteltek annak. Értelmezésünk szerint az ittas sofőr nevének közlésével itt latens módon kihangsúlyozódott az az etnikai-kulturális kontraszt, amely a „teljesen tönkrement” faragott kapu *székely* és a baleset során „nem annyira súlyos” állapotú részeg sofőr *román* mivoltából fakadó disszonanciát a rejtett etnikai konfliktusok szférájába lendíti.³¹

²⁹ Súlyos baleset Zabolán. *Háromszék*, 2007. okt. 29. <http://www.3szek.ro/modules.php?name=3szek&id=4153>; Kidólt a székely kapu. *Krónika*, 2007. okt. 30. <http://www.kronika.ro/nd.php?name=Sh&kat=3&what=16146>; Visszaállítják a kaput. *Székely Hírmondó*, 2007. nov. 13. http://www.szekelyhirmondo.ro/article.php/Vissza%E1ll%EDtj%E1k_a_kaput/6525/

³⁰ Lásd: Visszaállítják a kaput. *Székely Hírmondó*, 2007. nov. 13. http://www.szekelyhirmondo.ro/article.php/Vissza%E1ll%EDtj%E1k_a_kaput/6525/

³¹ *Háromszék*, 2007. okt. 29. <http://www.3szek.ro/modules.php?name=3szek&id=4153>

Összegzés, következtetések

A székely kapu hagyományának továbbéltetése és a divat követése között a falukapuk jelentősége túllépett a díszítés és faragott ornamentika, a székely motívumkincs közvetítette kulturális üzenetekben. A régió belül a székely közösség *lokális* önmeghatározását nyújtja általa, a külső világgal szembeni viszonyrendszerben pedig a regionális és etnikai identitás, a *háromszéki székely* identitáskategória kerül a kapu közvetítette üzenetekbe kódolva.

A díszítő szándékon, a komplex identitás tárgyiasításán túl a falukapuk 21. századi jelentősége a már létező testvértelepülési kapcsolatok megerősítésében, új kapcsolatok kiépítésében rejlik, illetve, amennyiben marketingfogásként, a falusi turizmus bátorításaként épül, jövőorientált, perspektivikus szándékot mutat. Úgy látom, a jelen hagyományának rituális konstruálása során az eseménnyé szervezett avatási ünnepség külsőségei mögött számos aspektusban fölfeslik a modell előzménynélkülisége, a forogatókönyv egyes fejezeteinek bizonytalan vagy éppen diszsonáns összeszerkesztése során a tradícióba ágyazott kulturális előkép hiánya.

Orbaiszéken a falukapuk emelésében a települések közti szimbolikus kihívás és megmérettetés is fontos szerepet játszik. Ugyancsak rivalizálás tárgya a falukapu-állítás sorában elfoglalt pozíció és az emelt építmény méreteinek összehasonlítása. Ez a versengés a sorban harmadik-negyedik „világ legnagyobb székely kapuja” vagy „Európa legnagyobb székely kapuja” cím felvállalásának, majd elvesztésének tényével is példázható.³²

A települések lakóinak álláspontjában ezért az elismerő és a bíráló magatartás közt leginkább az elítélő, hátsó szándékot felismerni vélő hangnem dominál: „*Ha a világ legnagyobb székely kapuja, akkor a világ legnagyobb közössége kell lakjon benne, legalább lelkileg vagy szellemileg. Ha valami méreteiben túl akarja szárnyalni a templomot, akkor az valami beteges, grandomániás dolog kell legyen...*” Így sokan megkérdőjelezik a grandiózus kapu állításának létjogosultságát, például egy középkorú férfi véleménye szerint: „*égyik marha kezd, s a többi utána, má azt se tudják, kinek csináljanak szobrot, vagy melyik csináljon nagyobb kaput...*” Többek szerint a látványos befektetés egyrészt lokális szándékú, a polgármesteri pozíció megtartása érdekében történik, másrészt a régió falvainak adminisztratív elitjei

³² Legújabb jelzések szerint a „világ legnagyobb székely kapuja” címet újra megostromolni készül a sepsiszéki Uzon. A világ legnagyobb székely kapuját állítják. *Háromszék*, 2008. jan. 16. <http://www.3szek.ro/modules.php?name=3szek&id=6158/> • Csernáton község négy települése bejáratához pedig egy-egy „Székelyföldet szimbolizáló kaput” állítanak, „mindenféle versengési szándék nélkül.” Sportsarnokátadás és székelykapu-avatók. *Székely Hírmondó*, 2008. jan. 15. http://www.szekelyhirmondo.ro/article.php/Sportsarnok%E1tad%E1s_%E9s_sz%E9kelykapu-avat%F3k/6813/

közi versengés tárgya, amely szimbolikus egymás fölé kerekedést, egyszersmind gazdasági potenciált is jelöl. Emellett szólnak a kapuzábékon feltüntetett politikai üzenetek is: „...tervezte a [...] pólármester ...” (!) , „állítottá [...] község önkormányzata [...] pólármestersége (!) idején” stb.

Napjainkban az újra felfedezett falukapuk által Orbaiszéken igazi reneszánsza bontakozik ki magának a is faragásnak mint specifikus székely népművészetnek. Ezt a tendenciát jeleztem, amikor a székely kapuk mellett a faragott kopjafák, településtáblák, hántott szálfákból ácsolt buszmegállók terjedését mutattam be. Javasolható, hogy nem ártana megfontoltan eljárni egy-egy új ötlet faragott kivitelezését illetően, megeshet ugyanis, hogy a turistacsalogatónak szánt faragott térplasztikai alkotások a pozitív szándékkal ellentétes módon a kétes értékű *székely produktumok* kategóriája felé és a harmonikus, ízléses faluképek – közvetve pedig a minőségi faluturizmusnak – lényeges esztétikai károkat okozó *népművészeti giccs* irányába tolódnak el.³³

A tradicionális falukapuk használatból való kihullásának klasszikus magyarázataira reagálva leszűrhető következtetés, hogy a jelen megváltozott világában a „motorizáció” jelentette akadályt legyőzik a székely faragók, amikor a megsűrűsödött közúti forgalomhoz és a negyven tonnás teherautók zavartalan közlekedéséhez igazítják gyarapodó számú faragott építményeik méreteit. Ezek a falukapuk a 21. században – Orbán Balázssal szólva – most már „inkább ékítményül, mint szükségéből állnak ott”³⁴, s valójában a háromszéki falvak egymás és külvilág előtti rivalizálásának, „pezderkedésének” első számú objektumaivá váltak.

³³ Az egyik orbaiszéki települése polgármestere „nem elégszik meg az óriás székely kapuval sem, terve szerint egy 2 méternél is magasabb »székely férfi« kerül majd melléje. A vendégházó nemcsak faragott istenhozottal köszönti a látogatókat, hanem büszkén mutatja a település címerét is.” Lásd: Óriás székely fogad. *Székely Hirmondó*, 2007. dec. 19. http://www.szekelyhirmondo.ro/article.php/%D3ri%E1s-sz%E9kely_fogad/6711/

³⁴ ORBÁN é. n.

Irodalom

BARABÁS László

2000 Régi és új kapuk Szovátán. In: Uő: *Kapun belül, kapun kívül. Népismereti írások*. Impress Kiadó, Marosvásárhely, 73–78.

BÁRTH János

1979 falukapu, falukerítés. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon. II. (F–Ka)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 30–31.

1997 A falvak és agrárvárosok belterülete. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz IV. Életmód*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 45–48.

BODÓ Julianna

2000 Szempontok az ünneplési gyakorlat vizsgálatához. In: Uő (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csikszereda, 43–62.

GAGYI József

2004 *Örökített székelykapu. Környezetek, örökség, örökségésítés egy székelyföldi faluban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

HALÁSZ Péter

1997 Szabófalva helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 143. Budapest. 14–18.

HEGYELI Attila

2004 A küszöb nagy hágó. A térbeli határ egyik archetípusa a folklórban. In: Tánczos Vilmos (szerk.): *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből*. KJNT, Kolozsvár, 9–38.

IMREH István

1973 *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadaiban*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

IMREH István – SZESZKA ERDŐS Péter

1978 A szabófalvi jogszokásokról. *Népismereti dolgozatok*, Bukarest, 195–207.

JANKOVICS Marcell

2000 kapu. In: Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest, 107–108.

JUHÁSZ Ilona, L.

2005 „*Fába róva, földbe ütvé...*” A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál. Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központ, Liliium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely.

KINDA István

2006 Székely falukapuk. Adatok és szempontok egy régi-új jelenség értelmezéséhez. *KJNT Évkönyve*, 14. (Tanulmányok Szentimrei Judit 85. születésnapjára), Kolozsvár, 272–287.

KOVÁCS Piroska

2000 *Székelykapuk Máréfalván*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2001–2006 *Elődeink hagyatéka. Udvarhelyszéki öreg székelykapuk katasztere*. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda, CD-ROM.

LUKÁCS László

2002 A falukapu a Dunántúlon, Erdélyben és Moldvában. *Alba Regia*. A Szent István Király Múzeum Évkönyve, XXXI. 35–45.

ORBÁN Balázs

é. n. *A székelyföld leírása (1868–1873). Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. CD-ROM.

POZSONY Ferenc

2002 „Éltem négy évet” In: Uő: *Zabola*. Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest, 60–68.

2006 *Erdélyi népszokások*. Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 1. KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

STAHL, Henri H.

1992 *A régi román falu és öröksége*. ELTE BTK, Budapest.

SZABÓ T. Attila

1980 Két falu- vagy mezőkapu adat Moldvából és Erdélyből. *Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok, cikkek*. IV. Bukarest, 342–343.

TAKÁCS Lajos

1987 *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.